

Л.Е. Рыбачковская, аспирант

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

МЕСТО СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО СЛОВООБРАЗОВАНИЯ В КОНТРАСТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Статья посвящается определению актуальных проблем контрастивной лингвистики, в частности, места сопоставительного словообразования в контрастивистике.

Ключевые слова: контрастивная лингвистика, сопоставительное словообразование, исследование

THE PLACE OF COMPARATIVE WORD-FORMATION IN MODERN CONTRASTIVE LINGUISTICS

The article is dedicated to the determination of actual problems of contrastive linguistics, especially the place of comparative word-formation in contrastive linguistics.

Keywords: contrastive linguistics, comparative word-formation, research.

УДК 811.11+811.16]²44(045)

І. Прищепчук, аспірант

Київський національний лінгвістичний університет, Київ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІЕСЛІВ З ПОНЯТТЄВИМ КОМПОНЕНТОМ “СВІТЛО” У ГЕРМАНСЬКИХ ТА СЛОВ’ЯНСЬКИХ МОВАХ

Статтю присвячено вивченню теоретичних та методичних засад дослідження семантичного розвитку дієслова у діахронії. Основна увага зосереджена на роз’ясненні об’єктивних змін у пріоритетних напрямках сучасної етимології та історичної індоєвропейістики. Окреслено основні терміни та процедури семантичної реконструкції слов’янських та германських дієслів з семантикою світіння.

Ключові слова: етимологія, семантична еволюція, реконструкція праоснов, типологічний паралелізм.

Зміщення вектору лінгвістичних досліджень у напрямку антропоцентризму і відповідна зміна панівної лінгвістичної парадигми на когнітивно-дискурсивну не могли не позначитися на тенденціях розвитку діахронічних досліджень мови. Опрацювання семантичних моделей розвитку слова від правови до сьогодення не може залишатися поза увагою вченого-філолога не лише тому, що поняття синхронії є відносним. Розуміння когнітивних механізмів зміни значення слова надає додаткові можливості як для надійних реконструкцій, так і для вирішення питань семантики у цілому.

Хоча останнім часом спостерігається значна увага до проблем семантичних трансформацій у діахронії, у зіставному аспекті ця проблема не є ґрунтовно дослідженою. До

© І. Прищепчук, 2014

цього часу у науковій літературі не виявлено закономірності семантичного розвитку слів, зокрема лексико-семантичної групи з поняттєвим компонентом ‘світло’, не створено моделей зміни значень слів від праїндоевропейських коренів до сьогодення.

Актуальність статті зумовлена необхідністю опрацювання теоретико-методичних засад для науково обґрунтованого опису схем семантичного розвитку дієслова у діахронії у контрастивному аспекті.

Метою статті є вивчення теоретико-методичних засад для дослідження семантичного розвитку дієслів з праїндоевропейськими коренями зі спільним значенням “світло”, визначення закономірностей цього розвитку у групах германських і слов’янських мов та їхніх міжмовних кореляцій.

У короткому огляді теоретико-методичних основ вивчення семантичної еволюції дієслів, зокрема дієслів з семантикою світла, починаючи від праїндоевропейської доби до сьогодення, вбачаємо доцільним визначити таку низку завдань: окреслити теоретичні засади, які могли б служити базою для вказаних розшуків, описати процедуру застосування семантичної типології у формуванні семантичних моделей в етимологізації лексики у контрастивному аспекті, з’ясувати особливості дієслова як об’єкта дослідження і пов’язані з специфікою об’єкта механізми семантичних зсувів, зазначити особливості лексико-семантичної групи світіння порівняно з лексемами інших семантичних полів.

Питаннями створення лексико-семантичної типології близькоспоріднених мов займалися О.М. Трубачов, В.М. Топоров, В.І. Вендіна, Ж.Ж. Варбот, Л.В. Куркіна, О.С. Мельничук, Р.В. Болдирев. Положення семасіологічної типології були розглянуті у працях А. Шлейхера, В. Гумбольта, О.О. Потєбні, В.Г. Гака, Д.М. Шмельова, В.М. Манакіна. Лексико-семантична група дієслів з елементом “світло” вже була об’єктом наукового інтересу германістів та славістів. У діахронічному аспекті були простежені зміни у значенні дієслів цієї групи у процесі їхнього розвитку, починаючи від давньоанглійського періоду, Н.Є. Стройковою, розглянуто розвиток структурно-семантичних характеристик сучасних дієслів “світіння” в англійській мові О.В. Каліничевою. Розвідки з формування семантики світіння у слов’янських мовах належать Ж.Ж. Варбот. Паралелі у семантичній еволюції лексем, що походять від архетипу *ghei- ‘світити, виблискувати’ проведено В. Мажоліс.

Сьогодні багато етимологів погодяться з думкою, висловленою американською дослідницею І. Світсер, що загальне вивчення семантичних змін тривалий час перебувало у відносно занедбаному стані здебільшого тому, що фонетичні зміни виявилися простіше прослідкувати у плані систематичного аналізу. Семантичні зсуви вважалися випадковими та нерегулярними, і у компаративістиці панувала думка, що загальні правила, за якими вони відбуваються, майже неможливо встановити. Вважаємо особливо влучними слова І. Світсер про те, що два століття тому такі звинувачення стосувалися фонетичних законів і лише дослідження, що базувалися на протилежному припущенні про їхню регулярність, змогли змінити уявлення про природу систематичності звукових змін [16: 23–24].

Простежити зміщення інтересів у діахронічному мовознавстві у бік семантики можемо в огляді ключових джерел з індоєвропейістики. О. Семереньї, розглядаючи принципи етимологічного дослідження індоєвропейських мов, звертає увагу на семантику як допоміжний засіб етимологізації. Вчений сформулював правило за яким, якщо етимон викликає здогадку про незвичайний семантичний розвиток, необхідно ще раз перевірити

його етимологію з фонетичної точки зору [9: 12]. Для О.М. Трубачова будь-яка реконструкція втрачає смисл без реконструкції значення, але, описуючи прийоми семантичної реконструкції, він зазначає, що принципи семантичної реконструкції ще не є сформульованими [11: 123]. В.В. Левицький оперує терміном “семантичний закон” чи “закономірність”, проте застерігає, що цей термін викличе дискусію, щодо правомірності його застосування [7: 25]. Автор “Етимологічного словника германських мов” пише, що такі закони можуть підтвердити гіпотезу про генетичну єдність форм, близькість яких викликає сумнів, якщо набір сем чи семантичних трансформацій, що об’єднує ці форми, регулярно повторюється в інших випадках [7: 25].

В опрацюваннях схем семантичних перетворень першою ланкою є праїндоевропейський корінь або етимон. Паралельно у компаративістиці використовують термін “праформа”. Наведемо визначення етимона за Е.А. Макаєвим, який розглядає етимон як структурно-оформлений на відповідному етимологічному рівні фонеморфологічний і семантичний комплекс, що є вихідним для визначення лексеми чи групи похідних утворень в окремих індоєвропейських мовах [5: 27]. Автор визначення уточнює, що вичерпним аналізом праїндоевропейського етимона може бути лише дослідження, яке розглядає план змісту і план вираження.

В.В. Левицький наполягає на важливості розрізнення у діяхронічних студіях основного значення й етимологічного значення, під останнім маючи на увазі гіпотетичний конструкт, певний мотив, етимон, який покладено в основу номінації, який не обов’язково співпадає з вихідним значенням або хоч з одним з реально зафіксованих значень, та склався на основі значень похідних слів. Дослідник наголошує, що етимон з реконструйованою гіпотетичною семантикою насамперед цікавить нас з точки зору його змісту і містить у собі мотивуючу змістовну чи формальну ознаку для розвитку зафіксованих значень континуантів [7: 24].

Визначення плану змісту праїндоевропейських праформ як мотиваційної бази для розвитку лексем з відмінними основними семами ускладнюється теорією синкретизму значення праїндоевропейських коренів. Під синкретизмом розуміють об’єднання в одному значенні кількох, іноді несумісних з точки зору логіки, семантичних компонентів. Синкретизм можна трактувати як ланцюжок семантичних змін, з яких досліднику відома лише початкова і кінцева ланка, проміжні ланки якого є предметом багатьох альтернативних тлумачень, реальність яких може бути підтверджена лише регулярністю певних семантичних змін [7: 25]. Питаннями синкретизму праїндоевропейського кореня займалися В.В. Левицький, М.М. Маковський, О.С. Мельничук, В. Мерлінгер, Й. Трір, О.М. Трубачов та інші. Опрацювання моделей семантичного розвитку слів передбачає вирішення проблеми омонімії праформ, тобто зведення омонімічних коренів до одного значення, яке було б вихідним та забезпечувало мотиваційну базу для подальших розгалужень у значеннях континуантів. Для об’єкту нашого подальшого дослідження, дієслів світіння у германських і слов’янських мовах, важливо враховувати синкретизм значень і.-е. **bhā-1* ‘говорити’ [15: 105] та **bhā-2* ‘сяяти’ [15: 104], і.-е. **gher-1* ‘жадати’, і.-е. **gher-2* ‘шкребти’ та **gher-3* ‘сяяти’ [15: 440–441] та інших. Методика такого дослідження продемонстрована О.В. Топоровим в етимологічній розвідці дієслів з семантикою смерті, у результаті якою встановлено зв’язок між омонімічними і.-е. **mer-1* ‘пласти’, і.-е. **mer-2* ‘мерехтити’, і.-е. **mer-3* ‘темна пляма’, і.-е. **mer-4* ‘помирати’, і.-е. **mer-5* ‘терти’ [10: 311–314; 15: 733–737].

Реконструкція дієслівної лексики є найбільш проблемною в етимології. За словами О.М. Трубачова на дієслово припадає пік мовної специфіки [11: 147]. Зміна акцентів у суб'єктно-об'єктних відношеннях як джерело семантичних зсувів не може не цікавити етимолога. За О.С. Кубряковою, з когнітивної точки зору дієслово є зображенням, яке відповідає відношенням у місцезнаходженні об'єктів, що змінюється у часі, являючи собою частину і ціле, фон і фігуру у динаміці простору і часу [3: 441]. Дієслово є згорнутою драмою, оскільки містить у своєму значенні інформацію про пацієнт, агентс та сиркунстанти дії. Скільки за О.М. Трубачовим еволюція лексеми – це її переосмислення, то можемо визначити деякі напрямки семантичної еволюції дієслова як перерозподіл ролей між учасниками дії, інформація про яких закладена у його семантиці. О.С. Кубрякова підкреслює, що дієслово має метонімічну природу, а метонімія відіграє виключну роль у процесах мислення, оскільки метонімічні переноси і трансформації лежать в основі номінації дієсловом цілої ситуації [3 : 445].

Семантичну теорію у діяхронічних студіях неправильно відривати від здобутків семантики у синхронії, але помилкою є сплутувати процедури синхронічного та діяхронічного аналізу значення. О.М. Трубачов стверджує, що поглиблене розуміння семантики слова і є його реконструкцією, а типологія є правильною ідентифікацією діяхронічних тотожностей і саме типологія семантичного розвитку визначає реконструкцію значень [11: 108–110]. Еволюція значення не може не виражатися через еволюцію форми, отже реконструкція значень пов'язана з реконструкцією форми [11: 110]. Етимолог заперечує проти розуміння семантики слова як набору диференційних ознак або сем, стверджуючи, що семема або лексичне значення завжди зберігає свою єдність і неподільність, і у найкращих дослідженнях з діяхронічної семантики, які дійсно розкривають еволюцію значення і його реконструюють, дотримано концепції цілісності семми. Виділення диференційних сем відображає екстралінгвістичні уявлення про функціонування слова у різних значеннях. Семантичний інваріант і є сутнісним та неподільним значенням, а виділення його шляхом сегментації значення свідчить про недостатньо опрацьовану методологію вивчення семантики. Увага дослідника у діяхронії повинна бути спрямована на поступовість, “гра дуальність” зміни значення [11: 113].

Втрата лексеми є зміною семми, адже у мові менше втрат, ніж преосмислень. Розвиток значення відбувається нерівномірно. Нерівномірності у розвитку значенням слів споріднених мов описані Р.А. Будаговим [1: 224–241]. Еволюція значення лексеми може зупинитися на певному етапі. Зокрема за умов значної діалектної роздрібленості архаїзоване значення можуть зберігатися діалектні лексеми. Саме наявність таких “застиглих” значень у діалектах робить можливим реконструювати низку семантичних перетворень.

Семантична реконструкція має справу з різними за природою лексичними значеннями. Можна аналізувати продуктивні семантичні моделі, що мають прозору мотиваційну базу, та семантичні схеми, де значення праформи здається втраченим, але аналіз семантики виявляє, що воно продовжує жити у слові.

Об'єктом нашого подальшого дослідження є дієслова з поняттєвим компонентом “світло”, тому вважаємо за доцільне навести такі дані. К. Бак у розділі словника, присвяченому синонімам із семою ‘світити’, зазначає, що їхня кількість є вражаюче великою [12: 1046].

У вивченні семантичних трансформацій дієслів зі значенням світла важливо зазначити такі напрямки. Можна прослідкувати низку семантичних змін від коренів з

вихідною семантикою світла, де мотиваційна база виявляється затемненою низкою переходів, включаючи явище енантіосемії. Розглянемо англ. *blunder* ‘помилитися’, укр. *блукати*, рос. *блуждать* ‘ходити без певної мети’ від і.-є. **bhleudh-/bhleudh-*, розширення від і.-є. **bhel-/bhle* ‘світити’. Сюди ж відноситься і англ. *blend* ‘змішувати’ (очевидно через зв’язок ‘світити’ – ‘сліпити’ – ‘погано бачити’), гот. *blinds* ‘сліпий’, гот. *blandan* ‘змішувати’, див *blendan* ‘затемнювати, засліплювати’ [7: 111]. Матеріал етимологічних словників уможливує також зворотній напрям пошуків. Низка праїндоевропейських коренів зі значеннями, що не містять сему ‘світити’, набули значення світіння чи пов’язаних з ним явищ. Ж.Ж. Варбот вказує на походження рос. *сверкать* від прасл. **vь/rьk-* ‘крутити’ [2: 56]. Порівняємо цей приклад зі слов’янських мов з англ. *sparkle* виблискувати від і.-є. **sper(e)g-* ‘розкидати’ [13: 1481]. Можливо змістити пошуки у сферу розв’язання завдання на омоніми на сучасному етапі розвитку мов та на етапі праформ, про що йшлося вище.

Розглянувши етимологічні розвідки провідних етимологів Ж.Ж. Варбот, Л.В. Куркіної, В.В. Левицького, М.М. Маковського, О.С. Мельничука, В.О. Топорова, І.П. Петлевої, Р. Вудхауса, А. Лібермана, І. Світсер можемо визначити певні орієнтири для проведення подальшого дослідження семантичного розвитку як дієслів з семантикою світла, так і будь-якої групи лексики у діяхронії.

Опрацювання семантичної моделі передбачає аналіз семантики континуантів певної праїндоевропейської праформи у споріднених мовах на різних етапах розвитку цих мов. За умови правильного виявлення семантичних зсувів і мотиваційної бази для зміни значення, можливим стає встановити втрачені ланки у схемах семантичних перетворень. Для досягнення максимальної об’єктивності для аналізу необхідно залучити якомога більше лексем, що утворюють етимологічне гніздо, у тому числі і діалектних, оскільки останні дають більш повну картину і часто є семантично ближчими до значення етимона. Контрастивні дослідження можуть бути проведені, опираючись на матеріал етимологічних гнізд однієї праформи двох і більше груп мов, а також різних етимологічних гнізд, тобто за семантичними моделями. Тільки аналіз семантики на всіх етапах становлення мови дасть повне уявлення про напрямки семантичної еволюції лексем і забезпечить досягнення мети діяхронічних досліджень з семасіології, а саме: уточнення значення етимона, встановлення типологічних паралелей та міжмовних закономірних кореляцій, опрацювання семантичної типології у синхронії і діяхронії.

Перспективним для подальшого теоретичного вивчення засад висвітлення схем семантичних перетворень дієслова вбачаємо опрацювання словотвірного аналізу у діяхронії. Також доцільним вважаємо опис досягнень зарубіжної індоевропейстики, зокрема, германістики. Важливим є формулювання чітких принципів для контрастивного вивчення семантичних зсувів у лексемах-континуантах груп слов’янських та германських мов у межах вивчення діяхронічної семантичної типології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Будагов Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (Романские языки) / Рубен Александрович Будагов – М. : Издательство Московского Университета, 1963. – С. 224 – 241.
2. Варбот Ж.Ж. К этимологии прилагательных со значением ‘быстрый’ II / Жанна Жановна Варбот // Этимология 1988-1990 – М. : Наука, 1993. – С. 44 – 49.

3. Кубрякова Е.С. Глаголы действия через их когнитивные характеристики / Елена Самойловна Кубрякова // Логический анализ языка. Избранное. 1988 – 1995. – Ред. кол.: Арутюнова Р. Д., Спиридонова Н. Ф. – М. : Индрик, 2003. – С. 439–446.
4. Мажюлис В. И.-е. *ghei- ‘светить, сверкать’ / Мажюлис Витаутас // Этимология 1984 – М. : Наука, 1986. – С. 124 – 128.
5. Макаев Э.А. Реконструкция индоевропейского этимона. / Макаев Энвер Ахмедович // Вопросы языкознания, 1967. – № 4. – С. 26–33.
6. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков / Антуан Мейе – М.; Л. : Государственное социально-экономическое издательство, 1938. – 510 с.
7. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий – Винница : Нова Кныга, 2010. – Т. I. – 616 с.
8. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков / Виктор Васильевич Левицкий – Винница : Нова Кныга, 2010. – Т. II. – 368 с.
9. Семереньи О. Обсуждение проблем общей и славянской этимологии / Освальд Семереньи // Вопросы языкознания, 1967. – №. 4. – С. 3 – 26.
10. Топоров В.Н. Заметка о двух индоевропейских глаголах умирания/ Владимир Николаевич Топоров // Исследования по этимологии и семантике. Т.2: Индоевропейские языки и индоевропеистика. Кн. I. – М. : Языки славянских культур, 2006. – С. 311 – 317. – (Opera Etymologica. Звук и смысл).
11. Трубачов О.Н. Реконструкция слов и их значений / Олег Николаевич Трубачев // Труды по этимологии. Слово. История. Культура. Т.1.– Языки славянской культуры, 2004. – С. 107 – 122. – (Opera Etymologica. Звук и смысл).
12. Buck C. A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages / Carl Buck – Chicago, 1949. – 1515 p.
13. Klein E. A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language / Ernest Klein – Amsterdam : Elsevier, 1967. – Vol. 2. – P. 854 – 1776.
14. Mallory J. P. The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and Proto-Indo-European World / James Patrick Mallory, Douglas Quentin Adams – Oxford. : Oxford University Press, 2006. – 731 p.
15. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / Julius Pokorny – Bern, München : Franke Verlag, 1959. – 1183 p.
16. Sweetser E. From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / Eve Sweetser – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – 188 p.

Стаття надійшла до редакції 13.08.14

И.А. Прищепчук, аспирант

Киевский национальный лингвистический университет, Киев

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ СЕМАНТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГЛАГОЛОВ С ПОНЯТИЙНЫМ КОМПОНЕНТОМ «СВЕТ» В ГЕРМАНСКИХ И СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению теоретических и методических оснований исследования семантического развития глагола в диахронии. Основное внимание сосредоточено на разъяснении объективных изменений в приоритетных направлениях

современной этимологии и исторической индоевропеистики. Указаны основные термины и процедуры семантической реконструкции славянских и германских глаголов с семантикой свечения.

Ключевые слова: этимология, семантическая эволюция, реконструкция праоснов, типологический параллелизм

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF THE SEMANTIC EVOLUTION OF THE VERB IN DIACHRONIC PERSPECTIVE

The article is dedicated to the study of the theoretical and methodical aspects of the semantic evolution of the verb in diachronic perspective. It focuses on the causes for the change in the priorities of modern etymology and historical Indo-European studies. The main terms and procedures for the semantic reconstruction of the Slavic and Germanic verbs meaning 'to shine' are outlined.

The key words: etymology, semantics, semantic evolution, reconstruction of proto-stems, typological parallelism.

УДК 82.035-2

Н. Бідненко, кандидат філологічних наук, доцент
ЗАТ «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля», Дніпропетровськ

INTERSCIENTIFIC HOMONYMY AS ONE OF THE COMMON LINGUISTIC PROCESSES IN TERMINOLOGY

The linguistic processes which deal with terminology a specially semantic variation are investigated. The author of the article analyzes the semantic nature of the term and considers the reasons for interscientific homonymy in terminology.

Keywords: term, word, polysemy of terms, semantic variation, terminology system, monosemy, the law of a sign, professional and scientific communication.

Despite the fact that a term is based on the principle of monosemy, a great variety of terms is used in different spheres of science and technology and acquires different meanings. It is explained by the nature of a term as it is a word and it has all linguistic peculiarities of a word. The theory and practice of investigation of various terminology systems, and also the experience of lexicographical works emphasize that a term is a lexical unit whose main function is to determine a concept, can be polysemantic.

Terms having various meanings depending on a certain terminology system are called polysemantic.

Polysemy of terms as well as their synonymy, homonymy and antonymy is usually registered in the number of modern terminology lacks and failures. Even for a description of this lexical process there are two terms in terminology: polysemy and semantic variation. O.Ahmanova and A.Superanskaya offer that one of the reasons for polysemy of terms is their

© Н. Бідненко, 2014